

Saxat på webben.

Det sista stora upproret i Sverige

Försommaren 1811 exploderar missnöjet bland drängar och daglönare i Skåne. Rädslan för att tvingas till militärtjänst växer till en resning och plötsligt kokar landsbygden av vrede mot alla slags orättvisor och översitteri. Präster får stryk och herresäten plundras. Under några dygn darrar överheten av skräck...

4 bilder:

overste_hampus_morner.jpg, rosenschiold.jpg, klagerup.jpg och flenninge.jpg.

Vid Klågerup, den 16 juni 1811, tog alltihop en ända med förskräckelse. De upproriska, i huvudsak obeväpnade bonddrängar, hade först beskjutits med kanoner och sedan blivit jagade som råttor. En försökte gömma sig i bakugnen och tre på skithuset, men förgäves. De flesta flydde ut på fälten där Mörners husarer tog hand om dem. När knektarna var färdiga låg minst 30 skånepågar döda, många var skadade och några dog senare.

Av de tusentals drängar och småfolk som bara för några dagar sedan kaxigt trott på seger och rättvisa, återstod nu bara två hundra eländiga fångar som bakbundna och förvirrade, hungriga och misshandlade, drevs landsvägen fram mot ett ovisst öde i Malmö fästnings stinkande fängelsehålor.

Oroligheterna i Skåne 1811 har inte fått någon större uppmärksamhet i svensk historia och är följaktligen i stort sett okända för de flesta. Ändå rör det sig om vad historikern Magnus Olofsson i Lund, expert på folkliga protester, kallar det sista stora upproret i Sverige: Lika stort som Stora daldansen och långt blodigare än Ådalen för att ta ett par mer kända händelser. Resningen har ibland kallats för bondeuppror men var snarare en underklassrevolt, som framför allt engagerade de allra lägsta skikten bland allmogen. Den tändande gnistan var en order om militära utskrivningar. 1811 rasade Napoleonkrigen runt knutarna, och Sverige hade haft oturen att råka i krig med England. Den 23 april utfärdade därför kronprins Karl Johan Bernadotte en order om uttagning av 15000 man till förstärkning av den reguljära armén. Allmogen visste vad ordern innebar. Det var bland drängar, daglönare och fattiga ogifta bondpojkar som manskapet skulle hämtas. Det vill säga bland dem som saknade makt, ställning eller pengar. För bättre folk fanns det undantagsregler och i sista hand kunde man leja en annan i sitt ställe.

1808 hade en liknande mobilisering slutat illa. Ett hoprafusat manskap skickades ut i Finska kriget men tusentals dukade under redan på vägen. Många av de olyckliga hade varit från Skåne. Skulle nu tragedin upprepas?

Våren 1811 samlades bönder över hela provinsen till sockenstämmor för att dryfta hur den kungliga befallningen skulle bemötas. Drängarna hade visserligen ingen egen talan, men husbönderna var på deras sida. De ville ju inte förlora sitt tjänstefolk. Dessutom var det en allmän uppfattning att adelns gods och gårdar skulle slippa undan utskrivningarna. En orättvisa höll på att begås menade man, och med viss rätt. Missnöjet jäste i de ljusa majkvällarna.

I början av juni drog hundratals drängar till Ystad för att protestera. Det var det första allvarliga tillbudet. Men när en militärstyrka visade sig kom aktionen av sig och drängarna vände hemåt igen utan att ha fått framföra sitt ärende.

Det blev desto hetsigare den 9 juni vid Helsingborg. Landshövding Gustav Fredrik von Rosen hade kommit för att i laga ordning träffa socknarnas representanter, men utanför stan vid Ringstorp hade också uppåt tusen drängar samlats. De flesta var från Kullabygden, där protesterna tagit ordentlig fart. Kulladrängarna hade fått stöd av arbetarna vid Höganäs stenkolsverk, och de hade också en talför ledare i sockenombudet Ola Persson från Väsby. Demonstrationen var helt fredlig. Men en så stor allmogehop ute i egna ärenden var en för myndigheterna skräckinjagande syn. Man hade ju Franska revolutionens excesser i färskt minne.

– Det fanns hela tiden en fasa för folkresningar som dessutom underblåstes av den paranoide franske tronföljaren, säger Magnus Olofsson.

Läget blev spänt när Ola Persson krävde att få lämna en protestskrivelse till landshövdingen. Von Rosen blev nervös över en sådan framfusighet och lät arrestera honom.

För vad då, kan en nutida betraktare undra. Hade man inte rätt att protestera? Magnus Olofsson säger att det var precis vad man inte hade.

– Det var brottsligt att lägga fram en protestskrift. Även demonstrationer var olagliga, hur fredliga de än var.

Hopen vid Ringstorp blev därefter tillsagd att packa sig hemåt. 90 husarer under en ryttmästare Geijer satte makt bakom orden. De flesta lydde men ett femtiotal dröjde sig kvar. De tänkte inte gå hem innan Ola Persson släppts fri, förklarade de.

Då fann Geijer tiden inne att statuera exempel. Plötsligt rider knektarna rakt på drängarna, som skingras åt alla håll. Flera skadas. En man får ett hugg över näsan och blir dessutom häktad. Resten flyr fältet.

Den liberale professorn Eberhard Munck af Rosenschöld, brunsläkare på Ramlösa, blev vittne till attacken. Han kunde i efterhand vittna om att onödigt våld hade tillgripits.

Drängarna var obehäpnade och hade bara velat framföra sin mening, intygade han.

Så här dags gör en udda figur ett kort gästspel i händelserna centrum. När Ola Persson ställdes till svars för den brottsliga skrivelsen (som i själva verket bara försiktigt argumenterade för drängarnas rättigheter i underdånig ton) försvarade han sig med att han inte hade författat den själv. Det hade ”magister Timmelin” gjort. Denne var en före detta regementspastor från Gunnarlunda i Fleninge socken, som inte hade det bästa ryktet. I den upphetsade stämningen anade myndigheterna här en farlig uppviolare. Han greps och häktades och blev sedermera dömd till ett års fängelse för ”upprorisk och samhällsomstörtande verksamhet”. Ingenting tyder dock på att Petrus Timmelin hade någonting med själva upproret att göra; han hade bara råkat finnas till hands.

Efter attacken vid Helsingborg flyttades fokus till trakterna söder om Lund. Samtidigt som juni slog ut i full sommarblom grep oron här nere omkring sig i socken efter socken. Allt fler drängar och bondsöner lämnade sina husbönder och samlades i stora följen som drog fram på vägarna. Och nu handlade det inte längre bara om utskrivningarna utan om alla orättvisor.

Ilskan riktades mot den lokala eliten, grevar, baroner och präster.

Plötsligt kunde man höra rop som ”vi är alla lika mycket värda”, ”adelns jord ska delas ut”, ”vi ska kuva herrarna!”

Men det var snarare uttryck för klasshat än för politiska åsikter, menar Magnus Olofsson. Få drängar var verkligt radikala, de flesta bara hängde med.

Mellan den 13 och 16 juni kulminerade upproret med en lång rad attacker på ”herrarna” och deras egendom. Prosten Nybelius i Lemström misshandlas och förnedras i sitt hem, två andra präster tas som gisslan, prästgårdarna i Gerdslöv och Skurup våldgästas, godsens Näsbyholm, Häckeberga, Börringe kloster och Torup plundras. Och så vidare.

Till och med den folkilskne jordbruksreformatorn Rutger Macklean på Svaneholm tvingades titta in i en pistolmyning, sedan drängar trängt in i hans sovrum. Adelsfamiljerna flydde skräckslagna till städerna och kronobetjäningen hukade i buskarna. Ingen vågade ingripa. I Malmö utbröt panik när man började frukta invasion.

Hoparna var sturska men splittrade. Ingen visste vad de skulle företa sig härnäst, inte ens de själva. På kvällen den 15 juni hade 800 drängar tagit sig in på Klågerups gård ett par mil från Malmö och försett sig med mat och dryck. Stämningen var god trots att militär från residensstaden nu var på väg.

– Många hade orealistiska förväntningar. Somliga trodde till exempel att soldaterna skulle gå med dem när det kom till kritan.

Istället var slutet nära. Länsmyndigheterna i Malmö hade äntligen fått tummarna loss. Men det hade krävts en spark snett uppifrån, levererad av generalguvernör Johan Christoffer Toll. När han väl fått läget klart för sig beordrade han ett militärt ingripande. Till expeditionens chef utsågs generalmajor Hampus Mörner som drog i fält med husarer och infanteri, sammanlagt 150 man, och två kanoner.

Vid Klågerup mötte man drängarna. Mörner uppmanar dem att ge upp men får uppstudsiga svar. Då ger han order om eld.

Efterspel följde med en lång rad rättegångar och grymma straff. De upproriska skulle läras en läxa, och ingen möda sparades när det gällde att inför allmänheten fördöma deras samhällsfarliga handlingar. 20 dömdes till döden, men kungen mildrade senare domarna för de flesta. I slutändan verkställdes två dödsdomar, som också de gjordes till stora propagandanummer.

Hampus Mörners brutala framfart föranledde inga åtgärder. Han befordrades till generallöjtnant. Men landshövding von Rosen fick sparken för att han dröjt för länge med att slå ner revolten.

Man kan tycka att militären gick på tok för hårt fram, men i 1811 års samhälle begick den inget tjänstefel, poängterar Magnus Olofsson.

– Alla förväntade sig att militären skulle ingripa. Drängarna bröt ju grovt mot lagen. De förstod nog också själva att de utsatte sig för livsfara med sitt agerande.

Ännu var inte tiden mogen för mänskliga fri- och rättigheter åt de breda lagren. De upproriska som dödades offrade sina liv förgäves. Ingen skulle ens minnas dem. Efter rättegångarna blev det tyst, som om inget hade hänt.

– Först sedan samhället visat sin makt kunde det kosta på sig att ta ett par steg tillbaka i själva sakfrågan. Förstärkningslagens verkningar lindrades faktiskt något på sina håll, säger Magnus Olofsson.